

погляду того часу, тих комунікативних потреб, які постають в суспільстві. Професор М. Грушевський в одній із статей, опублікованих у «Раді», зазначав: «Поки народ живе, живе його мова. Ні я, ні ви, читачу, не вгадаєте, яка буде мова наша літературна й наукова, її термінологія, її правопис навіть за п'ятдесят літ, як будуть писати й говорити наші внуки. Пильнуймо своєї мови, поліпшаймо її, але не затуркуймо голови ані собі, ані людям надмірним перфекціонізмом. Давляєт днєві злоба його. Дев'яносто дев'ять процентів того, що продукуємо ми тепер, сповнивши свою службу в теперішній хвилі, однаково забудеться, і що ж тут старатися про те, щоб його форма подобалася будучим поколінням, коли в тім вони не будуть мати потреби. Те з теперішніх писань, що потрібне буде для ужитку наших правнуків, постараються вони перевести на будучий правопис і мову перелицюють, коли воно буде потрібним для широкого ужитку. Сей труд і клопіт можемо їм полишити; не маймо претензії творити для віків, а ліпше пильнуймо свого обов'язку перед хвилею, перед її вимогами, щоб чесно сповнити його».

Рецензія надійшла до редакції 24.11.2014 р.

УДК 811.161. 2. 276.1"18"

Тетяна Сукаленко

(Національний університет державної
податкової служби України)

ТИПАЖ «ПОМІЩИК» НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ XIX СТ. «КІЄВЛЯНИНЬ»

Стаття присвячена вивченню інтерпретації типажу «поміщик» на сторінках газети XIX ст. «Кієвлянинь» та складанню його лінгвокультурної характеристики за даними української мови. У роботі подано проміжні результати дослідження типажу «поміщик», що виконується в руслі лінгвокультурології. Автор статті досліджує поведінкові характеристики типізованої особистості поміщика через призму оповідання XIX ст. Яковлевої «Старосвѣтскіє помѣщики (только не Гоголевскіє)», спираючись на теоретичні напрацювання, викладені в низці публікацій професора В. І. Карасика, присвячених новому напрямку в лінгвокультурології – теорії лінгвокультурних типажів.

Об'єктом вивчення є типаж «поміщик», як предмет аналізу розглядаються поняттєві, перцептивно-образні та ціннісні характеристики зазначеного типажу в оповіданні Яковлевої «Старосвѣтскіє помѣщики (только не Гоголевскіє)».

Ключові слова: типаж, лінгвокультурний типаж «поміщик», поняттєві, перцептивно-образні і ціннісні характеристики.

Татьяна Сукаленко. ТИПАЖ «ПОМЕЩИК» НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТЫ XIX В. «КИЕВЛЯНИНЬ»

Статья посвящена изучению интерпретации типажа «помещик» на страницах газеты XIX в. «Киевлянинь» и составлению его лингвокультурной характеристики по данным украинского языка. В работе представлены промежуточные результаты исследования типажа «помещик», выполняемого в русле лингвокультурологии. Автор статьи исследует поведенческие характеристики типизированной личности помещика через призму рассказа

XIX в. Яковлевою «Старосвѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе)», опираясь на теоретические наработки, изложенные в ряде публикаций профессора В.И. Карасика, посвященных новому направлению в лингвокультурологии – теории лингвокультурных типажей.

Объектом изучения является типаж «помещик», как предмет анализа рассматриваются понятийные, перцептивно-образные и ценностные характеристики указанного типажа в рассказе Яковлевою «Старосвѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе)».

Ключевые слова: типаж, лингвокультурный типаж «помещик», понятийные, перцептивно-образные и ценностные характеристики.

Sukalenko Tatyana. THE TYPE «PAN» ON THE PAGES OF THE XIXTH CENTURY NEWSPAPER «KIEVLIANIN»

The article is aimed at analyzing the interpretation of the type «pan» presented on the pages of the XIXth century newspaper «Kievlianin». Special regard is given to working out its linguistic-cultural characteristics on the data of the Ukrainian language. The present report shows the intermediate results of the analysis of the type «pan» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of the typified individuality of the «pan» in Yakovleva's short story «The Old World Landowners (not by Gogol)», guided by the ideas, suggested in certain publications of prof. V.I. Karasik, devoted to the new trend in linguistic-cultural studies – the theory of linguistic-cultural types. The object of the analysis is the type «pan», as its subject the author views conceptual, perceptual-pictorial and evaluative characteristics of the type in Yakovleva's short story «The Old World Landowners (not by Gogol)».

Key words: type, the linguistic-cultural type «pan»; conceptual, perceptual-pictorial and evaluative characteristics.

Мова за своєю суттю антропоцентрична, а тому поява і становлення антропоцентричної парадигми в мовознавстві має об'єктивне підґрунтя. Погляд дослідника, пише М.В. Піменова, «зміщується з об'єкта пізнання на суб'єкт, аналізується людина в мові і мова в людині. У центрі уваги опиняється особистість носія мови. Новий підхід враховує роль людського чинника в мові, замість опори на форму з'являється опора на зміст, не на механізм, що лежить в основі мови, а на його застосування» [13, с. 8].

Зародження антропоцентричної парадигми пов'язане з іменами В. фон Гумбольдта і Е. Бенвеніста. В. фон Гумбольдт, зокрема, вперше сказав: «людина стає людиною тільки через мову, в якій діють творчі першосили людини, її глибинні можливості. Мова є єдиною духовною енергією народу» [4, с. 314]. Аналогічні ідеї представлені в «Загальній лінгвістиці» Е. Бенвеніста.

Ю. С. Степанов, дослідивши концепцію Е. Бенвеніста, зазначав: «Мова створена за міркою людини, і цей масштаб зафіксований організацією мови; відповідно до нього мова має вивчатися. Тому <...> лінгвістика завжди буде наукою про мову в людині і про людину в мові» [16, с. 15].

У рамках антропоцентричної парадигми в 90-і роки ХХ століття з'являється такий напрям сучасної лінгвістики, який отримав назву лингвокультурологія. Він представлений кількома школами, що мають крім загальної основи, що відбиває антропоцентризм мови, виразні відмінності. Так, у школі лингвокультурології Ю. С. Степанова, «метою <...> є опис констант культури в їх діахронічному аспекті». Школа Н. Д. Арутюнової досліджує універсальні терміни культури, які виокремлюються з текстів різних часів і народів. Школа В. М. Телії досліджує «мовні сутності з позиції рефлексії носія живої мови, тобто це погляд на володіння культурною семантикою безпосередньо через суб'єкт мови і культури». Школа лингвокультурології, в основі якої лежить концепція Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова, досліджує прояви культури народу, які відбилися і зафіксувалися в мові [12, с. 30].

В. М. Телія відзначає, що «лінгвокультурологія орієнтована на людський, а точніше – на культурний чинник у мові та на мовний чинник у людині. А це означає, що лінгвокультурологія – надбання власне антропологічної парадигми науки про людину, центром тяжіння якої є феномен культури» [17, с. 222].

В. А. Маслова пише: «Лінгвокультурологія вивчає мову як феномен культури. Це певне бачення світу крізь призму національної мови, коли мова виступає як виразник особливої національної ментальності» [12, с. 8]. Аналогічна думка простежується в роботі В. В. Красних «Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія»: «Лінгвокультурологія – дисципліна, що вивчає прояв, відображення і фіксацію культури в мові та дискурсі. Вона безпосередньо пов'язана з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу» [10, с. 12].

Характерною особливістю лінгвокультурології є «системне уявлення культури народу в його мові, в діалектичній взаємодії і розвитку, розробка поняттєвого простору, який сприяє формуванню сучасного культурологічного мислення» [18, с. 250].

Лінгвокультурологія активно оперує терміном концепт, який отримує свою інтерпретацію і має певні своєрідні риси [13, с. 24]. При лінгвокультурологічному підході, як зазначає М. В. Піменова, «концепт розглядається в рамках діади «мова – культура». У цій традиції концепт визначається як локалізований у свідомості, але в центрі уваги при цьому виявляється його національно-культурна своєрідність» [13, с. 44]. Подібні аспекти вивчення концепту представлені в дослідженнях А. Вежбицької, С. Г. Воркачева, В. І. Карасика, М. В. Піменової, Ю. С. Степанова та ін.

На думку С. Г. Воркачева, концепт – це «одиниця колективного знання / свідомості (яка адресує до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою» [5, с. 70].

М. В. Піменова під концептом розуміє «одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовних виразів, у них міститься інформація про світ. Ця інформація належить до актуального або віртуального стану світу. Що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти зовнішнього і внутрішнього світів і є те, що називається концептом. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду і особистої яви. Концепт – це національний образ, ідея, символ, ускладнений ознаками індивідуального уявлення» [13, с. 45]. Наведені узагальнюючі визначення поняття *концепт* отримали в лінгвістичній літературі подальшу конкретизацію, зокрема у формі класифікацій концептів. Так, В. І. Карасик пропонує концепти класифікувати таким чином: змістовно всі концепти він протиставляє на параметричні і непараметричні ментальні утворення. До перших належать ті концепти, які виступають в якості категорій, що класифікуються для зіставлення реальних характеристик об'єктів. До других належать концепти, які мають предметний зміст. Параметричні концепти вельми своєрідні, їх ціннісний компонент виводиться дедуктивно при їх конкретизації в дискурсі. На питання, чи можна параметричні концепти вважати концептами В. І. Карасик дає таку відповідь: «Ці ментальні утворення мають принципово універсальну, загальнолюдську природу, їх ціннісний компонент є не внутрішньо притаманним їм (інгерентним), а наведеним (адгерентним), їх перцептивно-образний компонент усвідомлюється як прототипове уточнення (за Е. Рош), а в кількох випадках є виродженням <...>, але їх поняттєвий компонент є розгалуженим складним знанням про неспостережувані речі. Непараметричні концепти В. І. Карасик поділяє на регулятивні та нерегулятивні. До перших він відносить ті «ментальні утворення, в змісті яких головне місце посідає ціннісний компонент». До других – «синкретичні ментальні утворення різного характеру» [8, с. 97–98]. В. І. Карасик поряд з картинками, схемами, сценаріями та іншими різновидами концептів виділяє і концепт, і *лінгвокультурний типаж*.

Лінгвокультурні типажі, як пише Є. В. Гуляєва, «існують у колективній свідомості як якийсь конструкт – багатовимірне абстрактне ментальне утворення, яке можна описати в рамках лінгвокультурології. Таким чином, лінгвокультурний типаж представляє собою, з

одного боку, мовну особистість, а з іншого боку, концепт, змістом якого є типізована особистість. Будучи частиною національної концептосфери, поняттєвий компонент концепту має набір найбільш важливих смислових доміант, що конституують зміст досліджуваного поняття, і включає в себе певну суму інформації, «як наукової, так і побутової, як істинної, так і помилкової», необхідну для успішного спілкування в рамках певної культури» [6, с. 8].

Лінгвокультурні типажі є узагальненням реально існуючих особистостей, є впізнаваними і мають яскраві асоціації та концентрують у собі ціннісні орієнтири сучасного суспільства. Наприклад, у сучасній російській лінгвокультурі вирізняються такі типажі: «бізнесмен», «політик», «менеджер», «начальник», «олігарх», «учитель», «піжон», «міліціонер», «фанат», «хакер», «зла свекруха» та ін. В основу моделювання зазначених лінгвокультурних типажів покладені теоретичні напрацювання та загальноновизнані схеми, запропоновані В. І. Карасиком і О. А. Дмитрієвою. У названих дослідженнях акцентовано увагу на поняттєвих, образних і ціннісних ознаках.

Вивчення лінгвокультурних типажів включає в себе такі аспекти: 1) аналіз мовного вираження характеристик лінгвокультурного типуажу через опис їх зовнішнього вигляду, дозвілля, сфери діяльності, мовних особливостей (опис образно-перцептивних характеристик типуажу); 2) виявлення оцінного ставлення до відповідного типуажу, виведення норм поведінки і цінностей, що утворюють аксіологічну базу відповідного типуажу; 3) аналіз анкетних даних, написаних інформантами на тему, яка відповідає змісту концепту [7, с. 36].

Кожна епоха має свої набори «типажів». Наприклад, для України XIX ст. характерні такі лінгвокультурні типажі: «пан», «пані», «селянин», «селянка», «робітник», «лях», «козак», «москаль», «шляхтич», «священик», «студент», «поміщик» та ін. Вони отримали поширення в художньому дискурсі того часу.

Мета статті – розкрити образно-перцептивні, оцінні характеристики лінгвокультурного типуажу «поміщик» у мовній свідомості XIX ст. за матеріалами газети «Кієвлянинь» (1875). Вирішення цього завдання передбачає звернення не тільки до лінгвістичних і енциклопедичних словників, але й до наукового та художнього дискурсу. Зокрема, цікавим виявилось залучення оцінних характеристик типуажу в оповіданні XIX ст. Яковлевої «Старосв'їтські пом'їщики (только не Гоголевські)».

В Енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза і І. А. Ефрона при розкритті змісту поняття «поміщик» звертається увага на те, що «поміщику належало право господарського користування маєтком, причому спершу він користувався тільки тими доходами і вигодами, які раніше отримувала казна, а пізніше – в таких самих розмірах, як і вотчинник. Поміщик міг збільшувати цінність маєтку шляхом оранки порожніх частин маєтку: тоді знову розорані чверті залишалися у володінні поміщика, хоча б цим шляхом його оклад робився вищим, ніж той, що йому належав. Після остаточного прикріплення селян введення у володіння маєтком супроводжувалося «послужною грамотою», зверненою до селян, і праця останніх належала поміщику. Поміщик володів селянами так само, як і вотчинник; права його в цьому відношенні обмежувалися тільки в інтересах казни. Поміщик не повинен був грабувати селян, обтяжувати їх надмірними податками, розганяти, а головне – йому заборонялося переводити їх на свої вотчини; словом, він не повинен був «спустошувати маєток» <...> [2].

У Великій радянській енциклопедії поняття «поміщик» розкривається таким чином: «поміщики – феодалні землевласники в Росії кінця 15 –початку 20 ст. Назва походить від давньоруського слова «испомещать», тобто поселяти на певній території, яка потім отримала найменування маєток, що було умовним видом землеволодіння в Російській державі кінця 15 – початку 18 ст. В 19 – початку 20 ст. поміщиками зазвичай називали дворян, що мали власні землі» [1].

До 1917 року склалася певна географія поміщицького землеволодіння. «Основні землі поміщиків знаходилися в центральних губерніях Європейської Росії і в Україні, в Сибіру поміщиків практично не було. Майнове становище поміщиків було дуже неоднорідне. Основним показником заможності поміщика в 1-й половині 19 ст. було володіння душами <...> Основним показником добробуту поміщика після скасування кріпосного права стала їх

земельна власність, яка неухильно зменшувалася. Пор.: «В 1862 році поміщики мали 87, 2. млн. десятин, в 1877 – 73,1 млн., в 1905 – 53,2 млн. десятин, хоча уряд всіляко підтримував їхнє землеволодіння. Особливо швидко скорочувалося землеволодіння поміщиків у Центральних промислових і Північних районах, найбільш повільно – в західних губерніях» [1].

В Енциклопедичному словнику слово поміщик отримує таку інтерпретацію: «поміщики – в Росії дворяни-землевласники. Спочатку люди, які служили, одержали в користування землю (маєток) за виконання державної служби. Поступово маєтки стали спадковими, з 1714 – власністю поміщика <...>» [19].

Поряд з поняттєвим визначенням в енциклопедіях наявні й оцінні характеристики поміщиків. Наприклад, негативна конотація представлена в інтерпретації поміщиків у Радянській історичній енциклопедії. Поняття поміщик тут одержує таке тлумачення: «Поміщики – феодальні землевласники в дореволюційній Росії. <...> Поміщики були головною опорою самодержавства, яке зберегло поміщицьке землеволодіння і після скасування кріпосного права в 1861. Були ліквідовані як клас у результаті Жовтневої революції <...>» [15].

У лінгвістичних словниках, зокрема в Словнику української мови, поміщик одержує висхідне до наведених вище енциклопедичних пояснень тлумачення, «у дореволюційній Росії та країнах з пережитками феодально-кріпосницьких відносин – землевласник, звичайно дворянин, основним джерелом доходу якого є приватна власність на землю» [14, т. 7, с. 130].

Таким чином, за даними словників, концепт «поміщик» включав в себе такі поняттєві складові: поміщики – це феодальні землевласники в Росії; дворяни, які мали власні землі; споконвічно люди, які служили, отримували в користування землю (маєток) за виконання державної служби; землевласник, звичайно дворянин, основним джерелом доходу якого є приватна власність на землю; основним показником заможності поміщика в 1-й половині 19 ст. було володіння душами, поміщик володів селянами в інтересах казни, йому заборонялося переселяти селян на свої вотчини, грабувати і обтяжувати їх надмірними податками; поміщик – опора самодержавства.

Крім зазначених характеристик типу «поміщик», важливі цікаві перцептивно-образні характеристики поміщика, яких, звичайно, не можна знайти в словникових узагальненнях, але які представлені в художньому дискурсі. Зокрема, цікаві перцептивно-образні характеристики поміщиків (зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце проживання, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності, дозвілля) представлені в оповіданні Яковлевої «Старосвѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе)».

За частотністю вживання в структурі типу «поміщик» виділено 4 основні фрейми: 1. «Внутрішні моральні характеристики». 2. «Зовнішні характеристики». 3. «Місце проживання». 4. «Дозвілля».

1. Фрейм «Внутрішні моральні характеристики».

Важливою ознакою опису типу «поміщик» є манери поведінки.

Серед позитивних рис характеру, пов'язаних з проявом сутності концепту поміщик, виділимо такі: любов до господарювання. У представленні Яковлевої поміщик хоча і цікавиться господарством, але це саме зацікавлення, а не щоденна важка праця, що має мету, план тощо, тобто процес відбувається на рівні захоплення. Перебування поміщика на млині – моральне задоволення, а не робота, про що і свідчить приклад з тексту:

Поликарпъ Петровичъ очень любилъ хозяйничать, а больше всего любилъ мирошничать. Рѣка въ селѣ была хорошая; двѣ мельницы на проѣзжей дорогѣ, завозу всегда много – одинъ мирошникъ не управится, а доходъ упускаетъ жалъ; вотъ и проводитъ Поликарпъ Петровичъ большую часть времени на мельницѣ, часто и ночуетъ тамъ – а какая славная у мирошника жинка, да какъ хороше ходитъ(одѣвается)! Не чета она Маргаритѣ Васильевнѣ! [20; 21].

Зазначене ставлення до господарської праці поміщика кінця XIX ст. збігається з стереотипними уявленнями, що існували на початку XIX ст.

Пор.: Щоправда, зазначаючи цю рису, господарювання не було виснажливим тягарем у його житті, це швидше захоплення, про що яскраво свідчить ця цитата: «Афанасий Иванович очень мало занимался хозяйством, хотя, впрочем, ездил иногда к косарям и жнецам и смотрел довольно пристально на их работу; все бремя правления лежало на Пульхерии Ивановне» [3].

По суті, ставлення поміщика до господарювання було однакове.

Крім цих характеристик, в оповіданні Яковлевої «Старосвѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе)» представлені риси, які передають внутрішньосімейні стосунки, які прямо не належать до характеристик, які протиставляють концепт «поміщик» іншим типажам української дійсності XIX ст.

В оповіданні Яковлевої більше акцент робиться на таких рисах характеру, як:

скупість:

Обносилаь совсѣмъ Маргарита Васильевна, денегъ ни копѣйки и – волей-неволей пришлось обратиться къ мужу.

Поликарпъ Петровичъ! Робко сказала она – дайте мнѣ денегъ,

А на щобъ –се? Вопросилъ онъ.

– Платья всѣ мои очень изношены

Гардеробъ надо бы исправить!

«На що? женихаться хочешь?» – спросилъ онъ съ насмѣшкой.

«Вотъ у меня отъ самой свадьбы красная желетка на парадъ служитъ и еще будетъ столько же служитъ.

Я нанковый сюртукъ по 3 года ношу. Зинька, яка гарна дівка, а въ, затрапези ходить – й ничего. А тоби, старой, новый гардеропъ подай? [20; 21].

хитрувато розважливість:

– Поликарпъ Петровичъ! Когда мы Анюту замужъ отдадимъ? Спросила однажды Маргарита Васильевна у мужа – она еще прежде меня невѣстой была, а до сихъ поръ все не замужемъ.

– Другъ мой отвѣчалъ Поликарпъ Петровичъ; – радъ бы я отдать Анюту, да, вотъ видишь – ли какія дѣла: женихъ ея непримѣнно до свадьбы хочетъ получить ея приданное, а денегъ меня нѣтъ, земли же продавать или отдавать не хочется. Такъ вотъ я все ищу у кого бы занять побольше чтобы разомъ ужъ и брату, сплатить за часть и Анютѣ отдать приданное... [20; 21].

У Н. В. Гоголя основний інтерес у житті поміщика був зосереджений на внутрішньосімейних стосунках: лагідно, з любов'ю ставився до дружини, проводив багато часу з нею: «Нельзя было глядеть без участия на их взаимную любовь. Они никогда не говорили друг другу ты, но всегда вы; вы, Афанасий Иванович; вы, Пульхерия Ивановна. «Это вы продавили стул, Афанасий Иванович?» – «Ничего, не сердитесь, Пульхерия Ивановна: это я». Они никогда не имели детей, и оттого вся привязанность их сосредоточивалась на них же самих» [3].

Відмінною рисою є те, що у Яковлевої подружжя мало дітей, а у Гоголя – ні, тому всю турботу і любов вони дарували одне одному.

Важливим при описі типажу є такий аспект у Яковлевої – ставлення до освіти. Поміщик не бажав витратити гроші на навчання сина, оскільки не хотів, щоб згодом той став розумнішим батька:

Мальчику хотѣлось въ гимназію, куда перешло большинство способныхъ его товарищей; онъ просилъ объ этомъ мать – она сказала Поликарпу Петровичу:

Дудки! вскричалъ Поликарпъ Петровичъ, тратиться на него, чтобы онъ послѣ сѣбя ученымъ противъ отца считалъ?

А тебѣ еще разъ повторяю, Маргарита Васильевна, чтобы хлопоты и плата за все время ученья были твои [20; 21].

У тексті оповідання ми також спостерігаємо за доволі складними стосунками батька з сином (упертість, обмеженість, селянські погляди на життя відповідно до яких освіта вважалася зайвою):

Паликарпъ Петровичъ былъ очень доволенъ, что Петя [сын] такъ скоро окончилъ свое учение (онъ самъ нигдѣ, кромѣ уѣздного училища не былъ, да и то просиживалъ въ каждомъ классѣ по два года), смотрѣлъ на сына какъ на челоуѣка, окончившаго свое образование и въ 13 лѣтъ хотѣлъ уже заставитьъ его служить [20; 21].

<...> Я тебѣ пустеками заниматься не дозволю, я тебя заставляю служить!

– Служить вы меня не заставите. Я уйду изъ вашего дома; а если это не удастся, то буду сидѣть у васъ, слоложя руки.

Видя, что сын задумалъ серьезно въ университетъ, что служить въ канцеляріи губернатора онъ его не заставитъ; но не желая сдаться вершинно на желаніе сына, он придумалъ обратъ его на другой какой факультетъ и выбралъ юридическій только затѣмъ, что это факультетъ не тотъ, на который сын самъ желаетъ поступитъ [20; 21].

У М. В. Гоголя цього аспекту – ставлення до освіти – ми не спостерігаємо.

2. Фрейм «Зовнішні характеристики».

З оповідання Яковлевої формуються уявлення про звичайний одяг дрібних поміщиків кінця XIX ст. Зокрема, з оповідання видно, що поміщик був одягнений у нанковий сюртук – «двобортний одяг з довгими полами, відкладним коміром і широкими лацканами» [14, т. 9, с. 909] з грубої бавовняної тканини, переважно жовтого кольору, яка зараз вийшла з ужитку [14, т. 5, с. 134], суконний жилет – «вид чоловічої одежі без коміра та рукавів, яку одягають під піджак чи інший верхній одяг» [14, т. 2, с. 529].

Влітку головним убором поміщика був картуз, а взимку – смушеву шапку.

Поликарпъ Петровичъ [поміщикъ] зимою носить **нанковий сюртукъ** и **красный суконный жилетъ**; лѣтомъ суконный жилетъ; замѣняется другимъ, болѣе легкимъ, остальной костюмъ остается тотъ-же, вмѣсто **картуза**, зимою онъ носить **черную барашковую шапку** съ краснымъ доньшкомъ. Трубка съ длиннѣйшим чубукомъ, – низмѣнная спутница Поликарпа Петровича вездѣ и всегда (Яковлева. Старосвѣтскіе поміщики); Наредился Поликарпъ Петровичъ въ неизмѣнный **красный жилетъ** означавшій у него всегда особенное торжество, нанковий **новый сюртукъ**, взялъ съ собою неизменный свой длиннѣйшій чубукъ, надѣвъ предварительно на него праздничный бисерный чехоль, подаренный женою передъ свадьбой [20; 21].

Для характеристики персонажів, що підпадають під ознаку «старосвітські поміщики» важливою є вікова ознака. В оповіданні «Старосвѣтскіе поміщики (только не Гоголевскіе)» представлено старого поміщика з чітко вказаним віком – 70 років:

Поликарпъ Петровичъ, старосвѣтскій помѣщикъ лѣтъ 70-ти, живетъ безвыѣдно въ своемъ селѣ со дня рожденія; только 4 года своей жизни провель онъ въ училищѣ своего уѣднаго города [20; 21].

Пор. образ поміщика Афанасія Івановича в оповіданні М. В. Гоголя «Старосвітські поміщики». Поміщик був високого зросту, одягнутий у баранячий кожух: «Афанасію Івановичу було шістьдесят лет, Пульхеріи Івановне пятьдесят пять. Афанасій Іванович был високого роста, ходил всегда в бараньем тулупчике, покрытом камлотом, сидел согнувшись и всегда почти улыбался, хотя бы рассказывал или просто слушал» [3]. Важливими компонентами образно-перцептивних уявлень про поміщика ХІХ ст., які впливають з оповідання є фрейми «Місце проживання» і «Дозвілля».

3. Фрейм «Місце проживання».

Цікавим збігом є фрейм «Місце проживання».

За аналізованим текстом, поміщик жив у великому будинку, мав сад, город, господарчі будівлі.

Усадьба у Поликарпа Петровича была хороша: домъ большой, садъ хороший, рѣка. Противъ самого дома, на противоположной сторонѣ улицы, церковь [20; 21].

Кімната поміщика була прикрашена всілякими іграшками, портретами, картинами, зброєю, про що свідчить такий приклад з тексту:

Комната Поликарпа Петровича, которую онъ называлъ и хатой и кабинетомъ, была наибольшая его спальня уставленная всевозможными игрушками, увѣшанная всевозможными портретами гетмановъ и другими картинами; между картинъ красовались нагайки, плетки и прочія подобныя украшенія [20; 21].

Пор. кімнату поміщика Афанасія Івановича в оповіданні М. В. Гоголя «Старосвітські поміщики»: «Комнаты домика, в котором жили наши старички, были маленькие, низенькие, какие обыкновенно встречаются у старосветских людей. В каждой комнате была огромная печь, занимавшая почти третью часть ее. Комнатки эти были ужасно теплы, потому что и Афанасий Иванович и Пульхерия Ивановна очень любили теплоту. <...> Стены комнат убраны были несколькими картинами и картинками в старинных узеньких рамах. Я уверен, что сами хозяева давно позабыли их содержание, и если бы некоторые из них были унесены, то они бы, верно, этого не заметили. Два портрета было больших, писанных масляными красками. Один представлял какого-то архиерея, другой Петра III. Из узеньких рам глядела герцогиня Лавальер, запачканная мухами. Вокруг окон и над дверями находилось множество небольших картинок, которые как-то привыкаешь почитать за пятна на стене и потому их вовсе не рассматриваешь. Пол почти во всех комнатах был глиняный, но так чисто вымазанный и содержавшийся с такою опрятностью, с какою, верно, не содержится ни один паркет в богатом доме, лениво подметаемый невыспавшимся господином в ливрее» [3].

У Гоголя поміщик не виявляв безпосереднього інтересу до явищ культури, тобто він навіть не звертав жодної уваги на картини, що висять на стінах у кімнатах їх будинку. І хоча герой повісті наділений душевними якостями, йому не були притаманні глибокі духовні цінності. Ми цілком погоджуємося з думкою Олексія Лебедева про те, що «світ історії, до якого відсилають портрети Петра III і герцогині Лавальер), поміщиків не цікавив: їм було добре в своєму замкненому просторі, і вони не бажали з нього виходити навіть подумки <...>» [11].

Обстановка підкреслює зовнішню незначність старосвітського життя, обмеженість звичними предметами і неспішним ходом життя, типовим для старосвітської патріархальності. Краса природи, віддаленість від «цивілізації» викликають приємний і спокійний стан душі мешканців [9].

4. Фрейм «Дозвілля».

За своєю суттю фрейм «Дозвілля» відбиває спрямування не на сам розвиток, а на задоволення своїх проблем, потреб, бажань. У Яковлевої – це любов до музики: *Поликарпъ*

Поликарповичъ такъ любитъ музыку, что скучаетъ если я каждый день не играю; вотъ онъ и купил себѣ органъ и каждый день, какъ отдохнетъ, то и поиграетъ немножко; ужъ безъ этого онъ не можетъ [20; 21].

У повісті М. В. Гоголя особлива увага приділяється прийому гостей: «Эти добрые люди, можно сказать, жили для гостей. Все, что у них ни было лучшего, все это выносилось. Они наперерыв старались угостить вас всем, что только производило их хозяйство. Но более всего приятно мне было то, что во всей их услужливости не было никакой приторности. Это радушие и готовность так кротко выражались на их лицах, так шли к ним, что поневоле соглашался на их просьбы. Они были следствие чистой, ясной простоты их добрых, бесхитростных душ. Это радушие вовсе не то, с каким угощает вас чиновник казенной палаты, вышедший в люди вашими стараниями, называющий вас благодетелем и ползающий у ног ваших. Гость никаким образом не был отпускаем того же дня: он должен был непременно переночевать» [3].

Як показує ілюстративний матеріал, старосвітські поміщики відрізнялись людяністю, привітністю та гостинністю і «пропонували гостю не тільки їжу, але й мир і душевний спокій» [9].

Таким чином, типаж «поміщик» і в оповіданні Яковлевої, і в повісті Гоголя одержує позитивну оцінку, в аналізованих творах спостерігається відсутність різко негативних характеристик. Такі конотації часто суперечать енциклопедичним представленням, як наприклад, «поміщик» – опора самодержавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия: в 30 т. – М.: Советская энциклопедия, 1969–1978.
2. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб.: Брокгауз-Ефрон. 1890–1907.
3. Гоголь Н. В. Старосветские помещики: авторский сборник / Н. В. Гоголь. – М.: Детская литература, 2009. – С. 17–45.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
5. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
6. Гуляева Е. В. Лингвокультурный типаж «американский адвокат»: дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. В. Гуляева. – Волгоград, 2009. – 177 с.
7. Деревянская В. В. Лингвокультурный типаж «британский колониальный служащий»: дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / В. В. Деревянская. – Волгоград, 2008. – 216 с.
8. Карасик В. И. Концепты-регулятивы / В. И. Карасик // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М.: МАКС Пресс, 2005. – Вып. 30. – С. 95–108.
9. Коржова Е. Ю. Психология семейных отношений в повести «Старосветские помещики» Н. В. Гоголя / Е. Ю. Коржова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://humanpsy.ru/articles/family-2/02-08-Korzhova.pdf>
10. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
11. Лебедев А. Идиллическое в повести «Старосветские помещики» Н. В. Гоголя и поэме «Герман и Доротея» И. В. Гёте / А. Лебедев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27881/22-Lebedev.pdf?sequence=1>
12. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Academia, 2001. – 208 с.
13. Пименова М. В. Концепт сердце: образ, понятие, символ: [монография] / М. В. Пименова. – Кемерово: КеМГУ, 2007. – 500 с. (Серия «Концептуальные исследования». – Вып. 9).
14. Словник української мови: в 11 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
15. Советская историческая энциклопедия / [под ред. Е. М. Жукова]. – М.: Советская энциклопедия, 1973–1982.

16. Степанов Ю. С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразования. Вступительная статья / Ю. С. Степанов // Бенвенист Э. Общая лингвистика / Ю. С. Степанов. – М. : УРСС, 2002. – С. 5–16.
17. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 285 с.
18. Тхорик В.И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: учебное пособие / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – 2 изд. – М.: ГИС, 2006. – 260 с.
19. Энциклопедический словарь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/45223/%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%89%D0%B8%D0%BA%D0%B8>
20. Яковлева. Старосѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе) / Яковлева // Кіевлянинъ. Литературная и политическая газета югозападнаго края. – Вторникъ 21-го января 1875 года. – №9.
21. Яковлева. Старосѣтскіе помѣщики (только не Гоголевскіе) / Яковлева // Кіевлянинъ. Литературная и политическая газета югозападнаго края. – Четвергъ 23-го января 1875 года. – №10.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

УДК 811.161.2:81'373.2

Михайло Торчинський
(Хмельницький національний університет)

ОНИМНА СИСТЕМА І КРИТЕРІЇ ЇЇ АНАЛІЗУ

У статті з'ясовується сутність онімної системи як сукупності власних назв, об'єднаних на основі передусім таких критеріїв, як: денотатно-характеристичний, що передбачає розмежування денотатно-номінативних і денотатно-квалітативних особливостей; етимолого-словотвірний, тобто встановлення мотиву номінації, визначення локально-темпоральних атрибутів пропріальної лексики, з'ясування етимології, характеристика особливостей творення, зокрема способу деривації, та функціональний (опис особливостей використання онімів у різностильових текстах, аналіз їхніх кодифікаційних ознак). Врахування усіх компонентів запропонованої схеми аналізу забезпечить дійсно комплексний і послідовний опис власних назв.

Ключові слова: власна назва, онімна система, денотатно-характеристична типологія, етимолого-словотвірна структура, функціональна характеристика.

Михаил Торчинский. ОНИМНАЯ СИСТЕМА И КРИТЕРИИ ЕЕ АНАЛИЗА

В статье выясняется сущность онимной системы как совокупности имен собственных, объединенных на основе прежде всего таких критериев, как денотатно-характеристический, этимолого-словообразовательный и функциональный. Учет всех компонентов предложенной схемы анализа обеспечит действительно комплексное и последовательное описание имен собственных.

Ключевые слова: имя собственное, онимная система, денотатно-характеристическая типология, этимолого-словообразовательная структура, функциональная характеристика.

Mykhailo Torchinskiy. ONIMNA SYSTEM AND CRITERIA OF ITS ANALYSIS

Essence of the system onyms as aggregates of the names own, incorporated on the basis of foremost such criteria turns out in the article, as denotat-characteristic, that, in same queue, foresees differentiating denotat-nominative and denotat-qualitative features; etymology-word-formation, that establishment of reason of nomination, determination, locally temporal attributes of propriat vocabulary, finding out of etymology, description of features of creation, in particular to the method of